

'Reizende' schoorsteenmantels

Peter Tolsma

Inleiding

De Steentilstraat kent een aantal bijzondere panden, die opvallen door hun fraaie lijst- of halsgevels. Aan het einde van de straat, vlakbij de plaats waar de oude Steentilpoort moet hebben gestaan, ligt aan de noordzijde van de weg een pandje dat hoogstens opvalt door zijn huidige bestemming: een sexshop. De gevel vertoont nauwelijks karakteristieke kenmerken. Wel is te zien dat het huisje vaak verbouwd is, wat blijkt uit de muurankers die in de lijst van de dakgoot zijn uitgekapt, en oorspronkelijk wellicht onderdeel is geweest van een groter geheel. Een eenvoudige lijstgevel siert thans het pand Steentilstraat 50, waarvan de façade als als vroeg-20ste-eeuws kan worden aangemerkt.

Op een ochtend in 1992 zag één van de oud-vrijwilligers van de Stichting Monument & Materiaal een leuke schoorsteenmantel liggen in de afvalcontainer bij het pand Steentilstraat 50, waar op dat moment een verbouwing plaatsvond. Hij telefoneerde naar de Stichting met in zijn achterhoofd de doelstelling: het verwerven van oude bouwmaterialen om deze te kunnen herplaatsten. Aanvankelijk werd nog niet aan een spectaculaire vondst gedacht.

Op de bouwplaats bleek een laat-19e-eeuwse schoorsteenmantel uit het pand te zijn gehaald en klaar te liggen om afgevoerd te worden. In overleg met de eigenaar werd deze schoorsteenmantel meegenomen. Naast de container bleek nog meer afval te liggen, waaronder lijst- en snijwerk, dat meteen werd herkend als 18e-eeuws. Al spittende in deze berg afval vonden de medewerkers van M&M een monumentale schoorsteenmantel in een groot aantal stukken. Ook dit mocht worden meegenomen na overleg met de eigenaar. In het pand zelf bleken toen nog een aantal balusters uit dezelfde periode aanwezig, die half in de muur ingebouwd zaten en die oorspronkelijk de trapleuning hadden geschraagd. Geadviseerd werd om deze, gezien de constructieve waarde die ze nog hadden, te laten zitten en te omtimmeren met gipsplaat.

De schoorsteenmantel

In de werkplaats van M&M werd de 'vondst' uitgebreider en nauwkeuriger bekeken. Het bleek te gaan om een vijfzijdige schoorsteenmantel met boezem, die aan de hand van de ornamentiek gedateerd kon worden als midden-18e-eeuws. De bovenzijde van het stookgat was omrand door een ronde profiellijst met kuif, rustend op twee zijstukken, die aan de voorzijde voorzien waren van paneeltjes van een bekend type: bol boven en hol onder, met een rand van kwart-rond profiel. De boezem zelf was in zijn geheel gewelfd naar onderen toe en werd bovenaan afgesloten door een breed dubbel hol profiel. Ook de voor- en zijstukken van de boezem vertoonden de paneeltjes met dezelfde profilering als aan de onderzijde. De gebruikelijke spiegel met daarboven een schilderstukje,

omlijst door snijwerk, was helaas verdwenen (afb. 1). Een soortgelijke schouw is te zien in de toonzaal van de firma Huizinga en Rodenberg, afkomstig uit het pand Haddingestraat 24¹ (afb. 2).

De schoorsteenmantel was redelijk compleet, zij het in zeer slechte staat. Zo waren delen van de lijst boven het stookgat verdwenen, maar was bijvoorbeeld het kenmerkende 'kuif'-snijwerk in de Louis XV-Rococo-stijl op de profilering boven het stookgat nog gaaf. Deze zogenaamde rocaille² is van oorsprong een mengvorm tussen het palmbladmotief (de palmet) en de schelp³, en komt veel voor in deze stijl, bijvoorbeeld als kruin op een boog. Bovenaan de schoorsteenmantelboezem had eveneens een dergelijke geprofileerde lijst gezeten ter afsluiting van een schilderstukje, maar het identieke snijwerk van de rocaille was hier weggehaald. De schoorsteenmantel was in een zwarte kleur geschilderd terwijl de boezem in een lichte houtnerfschildering in een gelige kleur was uitgevoerd.

Afb. 1. Foto van een deel vande resten van de boezem van de schouw zoals aangetroffen en passend tegen elkaar gelegd. Foto: St. M&M.

Zoektocht naar de ontbrekende delen

Het toeval wilde dat ik de laatste bewoners van voor de verbouwing, de granito- en marmerwerker E. Witte en zijn gezin, die in het pand tevens sigaren en sigaretten verkocht, persoonlijk kende, zodat ik hen tijdens het schrijven van dit stukje om mogelijk nadere inlichtingen kon vragen omtrent het object. Van één

---

1. Persoonlijke mededeling van drs. G.L.G.A. Kortekaas, waarvoor dank.
2. Haslinghuis 1986.
3. Hatje 1963.

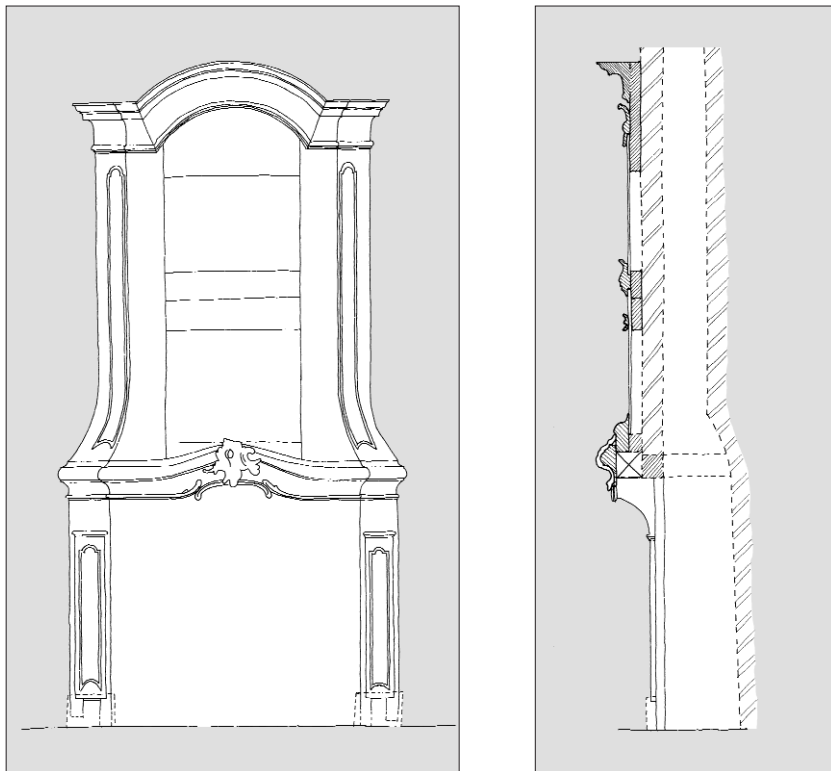

Afb. 2. De schouw uit de Haddingestraat 24. Foto: Jaap Buist.

van de zonen van de inmiddels overleden heer Witte hoorde ik dat het pand destijds eigendom was van de familie Koopmann, die het rond 1974 verkocht aan een aannemer/projectontwikkelaar.

De zoon herinnerde zich dat de schoorsteenmantel gesitueerd was op een soort tussenverdieping achter winkel, en dat er een spiegel met facetgeslepen rand en een schilderij met een schaapherder en een schaap ingezeten had. Van de trap, die leidde van de begane grond naar de tussenverdieping en de tweede verdieping, was een aantal balusters bij de verbouwing meegenomen en geplaatst in een nieuwbouwwoning in Winsum. Doordat toevalligerwijs mijn eigen huis aan het Schuitendiep gelijktijdig met enkele andere panden in dat deel de stad (Steentilstraat, Schuitendiep en Kattendiep) aan dezelfde aannemer verkocht werd, kon ik de bij aankoop van mijn eigen huis, aangestroffen balusters met een rijke Louis XV-versiering plaatsen. Door de heer Witte werden deze ogenblikkelijk herkend als zijnde vier van de trapspijlen die oorspronkelijk uit het pand Steentilstraat 50 kwamen en identiek waren aan de spijlen die in Winsum waren herplaatst. Navraag door hem binnen de familie bracht bovendien aan het licht dat het schilderstukje een voorstelling was geweest van Abraham die zijn zoon offert en die, het zwaard reeds geheven, op het laatste moment tegengehouden wordt door de engel, die reeds een lam ter vervanging van Isaak heeft meegenomen. Het lam had kennelijk de meeste indruk gemaakt op de zoon des huizes, samen met

de, in kinderogen vreemde uitdossing van Abraham, waardoor het misverstand van de schaapherder met schaap was ontstaan. Naar verluid werd het schilderstukje meegenomen door de voormalige eigenaar en is de spiegel bij de demontage van de schoorsteenmantel kennelijk kapot gegaan en weggegooid.

Afb. 3. Tekening van de schouw. Maaik de Goeij en Studio van Stralen.

Nieuwsgierig geworden naar meer gegevens over het tafereeltje en de ornamentiek zette ik mijn speurtocht voort nam contact op met één van de zoons van de heer Koopmann, de voorlaatste eigenaar. Tot mijn zeer grote verrassing bleek deze de omlijsting, schilderstukje en spiegel als één geheel in zijn eigen woning boven de schoorsteenmantel te hebben gehangen (afb. 3). Hij had dit alles gekregen van zijn broer, die het gered had bij de sloop van het interieur van het pandje aan de Steentilstraat, waarna hij het liet schoonmaken en gedeeltelijk restaureren. Met de welwillende medewerking van de heer Koopmann konden foto's van het geheel worden gemaakt (afb. 4).

Zoals op de foto is te zien, is ook dit snijwerk een fraai voorbeeld van typische Louis XV/Rococo-ornamentiek met een rocaille ter afsluiting op de kroon van de omlijsting. Deze rocaille moet hebben aangesloten met de bovenste punt van de kuif op de profilering die boven de omlijsting was aangebracht. Hij was dus bewaard gebleven en maakte deel uit van de omlijsting van spiegel en schilderij. Het snijwerk van de omranding is in het zwart geschilderd en met bladgoud op een aantal uitstekende delen verguld. De ornamenten in deze rand bestaan uit schelp- en bladmotieven in de bekende krulvormen van de vroege Rococo.

Tot nu toe hebben we steeds over één spiegel gesproken, maar feitelijk zijn het er twee; beide facetgeslepen. De bovenste spiegel is voorzien van twee sterren die op speelse wijze het licht reflecteren. Omdat de gehele verdeling van het snijwerk en spiegels nogal symmetrisch van opzet is, eigenlijk alleen de rocailles zijn asymmetrisch van vorm, moeten we hier wel te maken hebben met een vroege variant van deze Louis XV-stijl. De onderste spiegel is groter en de slijping volgt precies de lobben en punten van het snijwerk waar deze de spiegel omrandt. Het tableau is een aardig schilderijtje op paneel, enigszins donker van tinten, maar goed herkenbaar als het tafereel zoals hierboven beschreven. De gezichten zijn eenvoudig, bijna primitief geschilderd, in tegenstelling tot de bomen en het gebladerte. Ook het schaap is enigszins uit proporties voor een lam en nogal grof neergezet. Toch heeft het tafereel wel een zekere charme en kan het in ieder geval als authentiek 18e-eeuws worden bestempeld. Het lijkt geschilderd naar een voorbeeld, zoals dat in de 16e en 17e eeuw bijvoorbeeld ook door tegel- en pottbakkers gedaan werd⁴, maar ook door de grote meester Rembrandt⁵. Het gebruikte voorbeeld is dan meestal een gravure van oudere datum. Zo is de afbeelding van Abraham's offer op een 17e-eeuws faience-bord terug te voeren tot het voorbeeld van een gravure van Egbert van Panderen, die haar op zijn beurt copieerde naar P. de Jode⁶.

De restauratie

Nadat er foto's van de resten van de schoorsteenmantel waren gemaakt, werd besloten het geheel te restaureren in de werkplaats van M&M. Daartoe werden uitvoerige tekeningen gemaakt en werd de maatvoering nauwkeurig opgetekend (afb. 3).

De ontbrekende stukken lijstwerk en de ontbrekende rocaille werden hier weer bijgemaakt en werd de schoorsteenmantel zo compleet mogelijk gemaakt, met de bedoeling de schouw een passende bestemming te kunnen geven. Omdat van het snijwerk rond de spiegel en het schilderstukje alleen de contouren over waren zonder de profilering en uitvoering van het snijwerk, kon dit deel van de schoorsteenmantel helaas niet gerestaureerd worden. Inmiddels is er een koper gevonden die deze schouw wil herplaatsen in een pand dat daarvoor geschikt is. Voor hem is de vondst van het schilderij, de omlijsting en de spiegels van groot belang, omdat dit hem in staat zal stellen de ontbrekende delen bij te laten maken, zoals is afgesproken.

Slot

Tenslotte is het leuk om te zien dat alles wat verloren scheen te zijn gegaan, of wat dreigde verloren te zullen gaan, uiteindelijk toch bewaard is gebleven en na jaren herplaatst kon worden op een passende plek. Welliswaar is dit niet het pand waar het eigenlijk thuishoort, maar de huidige bestemming van het pand biedt daarvoor helaas weinig ruimte. Aan de andere kant is het ook weer niet zo vreemd. Op tal van plaatsen in de stad immers komen bouwelementen en bouwmaterialen, zoals kloostermoppen en onderdelen van kapconstructies, terug die

4. Van Dam 1988, 91.

5. Goldstein e.a. 1956, 147.

6. Van Dam 1982, 67 e.v.

Afb. 4. De spiegels, het snijwerk en het schilderij. Foto: Jaap Buist.

vroeger elders gebruikt zijn geweest. Maar, wat minder bekend is, ook schoorsteenmantels vonden soms een andere bestemming. Voorbeelden hiervan zijn de beide schoorsteenmantels in het oude stadhuis, afkomstig uit het vroegere stadhuis, een schouw in de Oude Ebbingestraat 54 en de al eerder genoemde schouwen in de toonzaal van de firma Huizinga en Rodenberg. Hergebruik van oude bouwmaterialen is dus niet alleen van deze tijd.

Literatuur:

- Dam, J.D. van, “‘Geleyersgoet en Hollants Porceleyn’, ontwikkelingen in de Nederlandse aardewerkindustrie, 1560-1660” in: *Mededelingenblad Nederlandse vereniging van vrieden van de ceramiek*. 108, Lochem, 1982.
- Dam, J.D. van, *Nederlandse tegels*. Utrecht/Antwerpen 1988.
- Goldstein, E.; Meyer, E.R. en N. Jesse, *Voetsporen van Rembrandt*. Utrecht, 1956.
- Hatje, U. (red.), *Gaades Stijlenboek*. Den Haag, 1963.
- Haslinghuis, E.J., *Bouwkundige termen*. Amsterdam, 1986.